

Kapronczay Péter

A macedón nemzeti öntudat történeti alakulása

Napjainkban, a médiában közzétett hírekben az elsők között szerepelnek a Balkán-félsziget népeinek egymás ellen vívott politikai és katonai küzdelmei. Ezek általában a 20. század végi balkáni konfliktuskörnek csak kiragadott részletei, melyek megértése a jelentősebb összefüggések ismerete nélkül nem könnyű feladat. Az itt lakó nemzetek harcának okai elsősorban történetiek. Öntudatuk kialakulására erősen hatottak szomszédjaik törekvései, különösen az önálló nemzetállamok kialakulásának korában. Ebben a fejlődésben sajátos helyet foglal el a macedón nemzet, melynek megítélése és meghatározása nehéz helyzetbe hozza még az objektivitásra törekvő történészeket és politikusokat is. A magyar nyelű megnevezésük sem minden esetben következetes. Azért, hogy az antik makedónoktól való elkülönítésük egyértelmű legyen, a mai nemzetet macedónnak nevezzük. De az viszont már helytelen, hogy a történelme során önmagát következetesen makedónnak nevező, 1945-ig még csak formálódó nemzetet is gyakran macedónnak minősítik. Véleményem szerint az ilyen meghatározás csak a Vardar-Makedóniában élő, helyi szláv lakosság 1945 utáni meghatározására alkalmas. A Makedónia más területein élő helyi szláv lakosságot, elsődlegesen regionális öntudata miatt helyesebb makedónnak nevezni, bár az ilyen jellegű, erősen átpolitizált identifikáció csak nehezíti a kérdéskörben való könnyű eligazodást, és megnehezíti a történészek és politikusok munkáját. Bonyolult körmondatokra kényszerülnek, amennyiben világosan akarják kifejezni magukat. Jelen írás elkészítésekor ezt a problémát megkísérlem rugalmasan kezelni. Igyekszem mondanivalómnak megfelelően, következetesen alkalmazni a makedón és macedón megnevezéseket.

A Balkán-félsziget történetének egyik legmeghatározóbb sajátossága a megkésetttség. A Török Birodalom európai térhódítása legsúlyosabban a balkáni népeket érintette. A több száz éves megszállás akadályozta a Balkán-félsziget és a korabeli Európa kapcsolatait, ezért az ebben a régióban a középkorban oly virágzó államok kultúrája és művelődése megállt a fejlődésben, és végérvényesen lemaradt. A 18. század második, a 19. század első felében az itteni népeknél jelentkező nemzeti újjászületési mozgalmak egymással leggyakrabban ellenséges viszonyban voltak, mivel a török rabság évszázadaiban az etnikai határok eltűntek. A mozgalmak legfontosabb célkitűzése, az önálló nemzetállamok kialakítása így komoly nehézségekbe ütközött. Ezt tovább nehezítették az ebben az időben feltárt és közzétett nemzettörténetek, amelyek nagyobb részben tartalmazták az egymás ellen vívott évszázados harcok történetét, amelyek során a török előrenyomulást megelőzően nemzeteik egy rövid időre, szinte teljes mértékben meghódították a Balkán-félsziget területét. Nem csodálkozhatunk azon, hogy az öntudatukra ébredő nemzetek azonos területeket követeltek maguknak.

A 19. század folyamán a Török Birodalom hanyatlása reális esélyt adott arra, hogy a balkáni újjászületési mozgalmak sikert érjenek el, és kivívják nemzeteik függetlenségét. Ehhez hathatós segítséget reméltek a korabeli nagyhatalmaktól. Számukra nem volt érdektelen a félsziget sorsa, hiszen geopolitikai helyzete kimagaslóan fontos volt. Itt vezettek keresztül azok a kereskedelmi utak, amelyek az európai országokat összekötötték a Közel-Kelettel, de földrajzi helyzetének legfontosabb tényezőjét mégis a tengerszorosok közelsége adta. Oroszország mindent elkövetett azért, hogy ezeket birtokolja, vagy befolyása alá vonja azokat a formálódó helyi országokat, amelyek érdemben felléphettek a szorosok vonatkozásában az orosz érdekekért. Természetesen a többi nagyhatalomnak sem volt érdektelen a Balkán-félsziget sorsa. A 19. században a visszaszoruló Török Birodalom területeiért vívott

küzdelmeket összefoglalóan keleti kérdésnek nevezi a történettudomány. A csatározásoknak sarkalatos pontja volt a balkáni területek és népek sorsáért vívott harc. A 19. század első felében, jelentős orosz diplomáciai és részben katonai támogatással a görög és a szerb nép megalakíthatta önálló nemzetállamát, és nagy lépéseket tett függetlenségének kivívásáért. A tényleges orosz katonai fellépésre alkalmat az 1877–78-as orosz–török háború adott, amelyet az 1878. március 3-án megkötött, San Stefanó-i béke zárt le. Ennek eredményeként megszületett ún. Nagy Bulgária egyaránt nagy felháborodást váltott ki a nagyhatalmak és a formálódó helyi nemzetállamok körében. Előbbieket a nyilvánvaló orosz előretörés, utóbbiakat az aránytalanul nagy területeket kapó, ekkor megszülető bolgár állam aggasztotta, ugyanis számos olyan földrajzi egységet juttattak ekkor ennek az államalakulatnak, melyeket a szerbek és a görögök is maguknak követeltek. A legvitatottabb helyzete Makedóniának mint földrajzi egységnek volt. Az ehhez és az itt lakó néphez kapcsolódó vitát a történettudomány "makedón kérdésnek" nevezi. Kétségtől ez a régió a történelem folyamán egyaránt része volt egy ideig a görög, a szerb és a bolgár államnak is. A kérdést bonyolította az a tény is, hogy Ohrid, a balkáni kereszténység egyik legősibb és legfontosabb központja szintén Makedóniában volt. Mindenként átmeneti megelégedéssel töltött el a nagyhatalmak által 1878. június 13. és július 13. között megrendezett berlini kongresszus, amely néhány hónappal a San Stefanó-i béke megkötése után a nagy bolgár államot három részre darabolta. Makedónia visszakerült a Török Birodalomhoz, csak egy kicsiny török függésben lévő bolgár fejedelemség született, mert az ettől délre eső terület Kelet-Rumélia néven a Török Birodalom autonóm része lett. Az ezt követő években a görögök, a szerbek és a bolgárok mindent megtettek születő nemzetállamaik gyarapításáért. Ennek elsődleges célpontja Makedónia lett. Igyekeztek Makedónia lakóit saját kulturális és ezen keresztül politikai befolyásuk alá vonni. Számos iskolát alapítottak itt, ahol a kialakuló bolgár, szerb vagy görög irodalmi nyelven tanították, hogy az itt lakók mindig az adott nemzethez tartoztak, és közeleg az idő, amikor területileg is bekövetkezik az egyesülés. Természetesen ennek a propagandának fontos tényezője volt az egyház is. A templomokban görög, szerb és bolgár nyelven, az iskoláknál szélesebb tömegek számára hirdették a nemzeti ideológiát. A viszály kialakulását és elmélyülését éppen az egyházi vonatkozása adta. Felszínre kerültek az évszázados sérelmek, melyet a görög ortodoxia erőszakos fellépései okoztak a szerbek és bolgárok ellen az elmúlt évszázadokban, illetve ezek "bosszúját" a görög egyházzal szemben. A nemzeti, kulturális, vallási és politikai harcokat természetesen gazdasági szempontok is gerjesztették.

Mielőtt az események sorát tovább szemlélnénk, meg kell vizsgálni azt a fontos ténytet, hogy kik lakták ebben az időben Makedóniát. A bolgárhoz roppant közeli nyelvjárást beszélő makedóniai lakosság több nép keveredéséből keletkezett. A 6. században ide érkező szlávok magukba olvasztották az ekkor itt már csak kis számban élő antik makedónokat, valamint a görög és a trák kisebbséget. Az ekképpen kialakuló nép a török hódítást megelőző időszakban, huzamosabb ideig az I., illetve a II. Bolgár cárság befolyása alatt élt. Emiatt rájuk nézve a bolgár hatás jóval erősebb volt a múlt homályába vesző antik makedón, és a csak rövid ideig jelentkező szerb hatásnál. A Török Birodalomban különleges gazdasági pozíciókat szerző, formálódó, és gyökereit kereső görög nemzet befolyása Makedóniában a 18. század közepétől különösen erős volt. A következő évszázad folyamán ehhez zárkózik fel a bolgár és a szerb nemzeti mozgalom is. A makedóniai lakosságot ért különféle "nemzeti hatások" interferenciájaként az eredmény egyik fél számára sem hozott eredményt. Egy ideig úgy látszott, hogy a bolgárok aratnak győzelmet, és a helyi lakosságot sikerül bolgárrá tenniük. A bolgár egyházi befolyás, az iskolák nagy száma és a nyelv, illetve a népi hitvilág hasonlósága miatt az értelmiség nagy számban járt bulgáriai iskolákba és a szófiai egyetemre. Ez a helyi papságra is igaz volt. Mivel a vetélytársak közül a bolgár ortodoxia nyújtotta a legtöbbet, ezért legszívesebben a bolgár egyházi fennhatóságot ismerték el. Ez a korabeli forrásokból is

látszik. Az értelmiség magát bolgárnak nevezi, de mellettük felnövekedett egy forradalmár elit is. Ők magukat makedónként határozták meg. Forradalmi mozgalmukat, a VMORO-t (Belső Makedóniai–Odrini Forradalmi Szervezet) hivatalosan 1893-ban alapították Szalonikiben. Nem kívántak egyetlen országgal sem egyesülni, önálló Makedóniát akartak. Bulgáriát ez roppant kellemetlenül érintette, ezért gyámkodásuk mellett Szófiában, 1895-ben létrejött egy másik makedón forradalmi szervezet, a VMOK (Felsőbb Makedón–Odrini Bizottság). Ennek a két csoportosulásnak a küzdelme jellemezte a 19. század utolsó éveit, mely 1902-ben tragikus fordulatot vett. A bolgárbarát makedón forradalmi mozgalom Makedóniában kirobbantotta a gornadzsumajai felkelést, melynek célja egy átmeneti autonómia kivívása lett volna, melyet követően Makedónia egyesült volna Bulgáriával. A törökök véresen leverték ezt a megmozdulást, de ennek ellenére a másik makedón forradalmi szervezet az általuk is régóta tervbe vett felkelés mellett döntött. Ezt a törökök még nagyobb kegyetlenkedések közepette verték le, anélkül, hogy bármelyik szomszédos állam vagy nagyhatalom közbeavatkozott volna. Feltehetőleg Ferdinánd bolgár fejedelem erősítette a felkelőkben azt a hamis reményt, hogy a "világ" majd segítségükre siet. A bolgár közvélemény, Ferdinándhoz hasonlóan, nem tudta elfogadni azt a tényt, hogy Makedónia és Bulgária fejlődése 1878-ban elvált egymástól.

Makedónia török uralom alól való felszabadulása sem hozott senki számára elfogadható eredményt. A 20. század elején Bulgária, Szerbia, Görögország és részben Montenegró közeledett egymáshoz: egyetértettek abban, hogy közösen fel kell szabadítaniuk a Balkán-félszigetnek még török fennhatóság alá tartozó területeit. A tárgyalások 1912-ben eredményre vezettek, de egyetlen dologban továbbra sem jutottak megegyezésre: Makedónia sorsáról a háborút követően kívántak határozni. Az 1912-ben kirobbant háború gyors eredményt hozott, azonban a szövetséges hadak egymással is vetélkedő makedóniai területfoglalásai megrémítették a helyi lakosságot. Aggodalmaikat csak növelte, hogy 1913-ban az elfoglalt területeken megegyezni nem tudó egykori szövetségesek egymással keveredtek háborúba. Ennek eredményeként, a bukaresti békében Makedóniát három részre osztották: Görögországé lett Égei-Makedónia (32 000 km²), Bulgáriáé Pirin-Makedónia (7000 km²), Szerbiáé Vardar-Makedónia (26 494 km²). A kirobbanó első világháborúban a balkáni fronton ismét Makedónia volt a legfontosabb tét. Az itt ismét vesztes Bulgáriával megkötött neuilly-i békében tulajdonképpen Makedónia hármass felosztását erősítették meg.

Az első világháborút követő békés évek döntő fordulatot hoztak a makedóniai lakosság életében. Pirin-Makedóniában bolgárosítás kezdődött, Égei-Makedóniában azonban hatalmas csapás érte a lakosságot. A görög hatóságok tömegesen üzték el szülőföldjükéről a szláv makedónokat, ha nem vallották magukat "görög makedónnak", és helyükre kisázsiai görög menekülteket telepítettek. Görögország nem tudott mit kezdeni a szláv makedón lakossággal, mivel ezek, a görögség legnagyobb megdöbbenésére, formálódó nemzeti öntudatuk részének tartották az antik makedón hagyományokat is. A menekültek legnagyobb számban Vardar-Makedóniában találtak menedéket, ahol békés állapotok uralkodtak. Érthető, hogy a második világháborúban Vardar-Makedóniát lerohanó bolgárokat a helyi lakosság jelentős része nem felszabadítóként üdvözölte, és fegyvert ragadott a "hódítók ellen". Vardar-Makedónia nagyütemű fejlődése és a makedón nemzettudat kialakulásának utolsó szakasza a második Jugoszláviában zökkenőmentesen, állami támogatással ment végbe. Megalkották a makedóniai különféle nyelvjárásokra támaszkodva az irodalmi nyelvet, megkezdték nemzeti múltjuk feldolgozását, és megalapították a makedón ortodox egyházat. Makedónia a jugoszláv államban szövetségi köztársaság lett. Ez a folyamat természetesen válaszreakciókat váltott ki a szomszédos országokból. A világháborút követően Jugoszlávia és Bulgária ideológiailag hasonló, államszocialista rendszere a Makedónia sorsáról folytatott vitára megoldást kívánt

találni. Ezt, és minden más múltbéli és jövőbeni problémát, egy föderatív balkáni állam létrehozásával kívánták orvosolni. Sztálinnak a föderációs államról kialakított "egyéni véleménye" miatt azonban ez az állam nem jöhetett létre, sőt Jugoszláviát a szocialista tábor ismert körülmények között kitagadta. Görögországban a világháborút követően véres polgárháború dúlt, melynek tétje Görögország jövőbeni integrációja volt. A harcoló felek összetűzése során számtalan esetben indítottak támadásokat az égei-makedóniai szláv makedón települések ellen, ezért 1948-ban ők tömegesen menekültek a környező országokba, de elsődlegesen a föderatív Jugoszláviába, és ezen belül a makedón tagköztársaságba. A balkáni föderációs tervek, illetve az ellenséges görög magatartás egyaránt jelentősen erősítette a makedón nemzettudat alakulását. Ennek a folyamatnak a végső dátumát még hozzávetőlegesen is nehéz meghatározni. Egy azonban biztos, amikor a második jugoszláv állam a polgárháború miatt széthullott, 1992-ben megalakult a független Macedón Köztársaság, melynek legjelentősebb államalkotó nemzete a makedón. Ezt az új államot Bulgária azonnal elismerte, Görögországgal viszont tovább növekedett az ellenséges viszony. Tiltakoztak az állam neve és állami zászlaja ellen. Véleményük szerint a Macedón Köztársaság jogtalanul viseli nevét, mivel így sokan ezt az államot az antik Makedónia újjáalakult változatának tartanak. Hangsúlyozzák, hogy az állam nevében hivatalosan is szerepelnie kell "volt jugoszláv tagállam" kitételnek is. Ezt a gyakorlatot Görögországtól, sajnos, szinte teljes mértékben átvette a világ közvéleménye. A Macedón Köztársaság zászlaját, amelyen az antik makedón szárnyas nap jelent meg, kismértékben módosította, de a névváltoztatásra nem volt hajlandó. A közelmúltban azonban a görög politikai élet, és ezzel összhangban a makedónokkal szembeni hivatalos álláspont, változáson ment át. Enyhült az Égei-Makedóniában élő szláv makedónok mindennapos zaklatása: szabad nyelvhasználatuk, kultúrájuk mindenféle megnyilvánulása a nem hivatalos közegben lehetővé vált. Iskolákat azonban a mai napig nem alapíthatnak itt, mivel a görög vélemény szerint ezen a területen nem élnek szláv makedónok. Bulgáriában a makedón kisebbség helyzete nem volt olyan rossz, mint Görögországban, így például a hivatalos népszámlálás során, a politikailag kedvező években bizonyos százalékuk "makedón" nemzetiségűnek vallhatta magát. Ez a bolgár állam számára azért volt kínos, mert eddig az évig tagadták, hogy önálló makedón nemzet, nyelv és kultúra létezne: véleményük szerint a nyelvük a bolgár egyik nyelvjárása, történelmük a bolgárokéval azonos. Pedig a harcok macedón nemzeti öntudat történeti hátterének kialakulása "bolgár segédlettel" századunk 30-as éveinek második felében indult meg. Elindítója egy Bisztrici álnevet viselő, magas bolgár kommunista funkcionárius tollából származó írás volt. A Makedón nemzet c. broszúra a 11. századig vezeti vissza a különálló makedón nemzet létezését. Ezzel hihetetlenül erős fegyvert adott a makedónok kezébe, akik az itt kifejtett nézetet önálló nemzettudatuk építésére használták fel. Az önálló macedón államiság kezdetétől azonban fokozatosan rendeződött a vita Bulgáriával, így például 1999-ben hivatalosan is elismerték a makedón nyelv különálló voltát.

Napjainkban, miután a NATO felfüggesztette a Jugoszlávia elleni légitámadásokat, illetve a Macedón Köztársasággal szomszédos Koszovóban véget értek a nyílt fegyveres összecsapások, a fiatal államnak új problémákkal kell szembenéznie. A "makedón kérdés" a szomszédos országokkal való normális viszony helyreállításával megszűnt, de helyette napirendre került az albán kérdés. Az albánok, a többi balkáni nemzethez hasonlóan, elégedetlenek országuk határaival. Történeti, és 1945 után egyre inkább a szomszédos területek nemzetiségi viszonyai miatt kívánnak határrevíziót. A koszovói harcok az albánok számára átmenetileg elfogadható eredményt hozott, de a továbbra is meglévő feszültség ráirányította a figyelmet a Macedón Köztársaságban élő albánokra. A jugoszláviai polgárháború idején a kiéleződött feszültség napjainkra enyhült, de a makedónok félelmeit jól tükrözi Micsó Mancsevszki 1994-es velencei filmfesztivál-fődíjnyertes és méltán világhírű,

"Eső előtt" c. filmje. Ahhoz, hogy a macedónok és albánok közötti feszültség megnyugtatóan rendeződjön, nemzetközi garanciák kellenek. Mint a fentebb leírtakból egyértelműen kitűnik, a macedón nemzet születésében, érintettségük folytán, hangsúlyos szerepe volt a szomszédos nemzeteknek, ezért a macedónok sorsát drasztikusan érintő esetleges konfliktus esetén kétséges a környező országok magatartása. A macedónok tisztában vannak azzal a ténnyel, hogy országuk és nemzetük milyen könnyen sebezhető, ezért látják a vezető politikai körök az esetleges NATO-tagság esetén biztosítottak államuk egységét és szuverenitását. Ezzel az ország közvéleményének jelentős hányada nem ért egyet: ezt mutatták például a Jugoszlávia elleni NATO-légicsapások során a Macedóniában tartózkodó NATO-erők elleni tüntetések és a lakosság ellenük elkövetett erőszakos fellépései. Ebben természetesen nagy szerepe volt a Jugoszlávia mellett kialakult nagymértékű spontán szimpátiának, amely tény is azt mutatja, hogy a macedónok még nem tudták feldolgozni az elmúlt évtized történéseit, ösztönösen bizalmatlanok. A macedón nemzet keresi helyét a balkáni régióban és Európában. Ebben a folyamatban fontos szerepet játszik a napjainkban is folyamatban lévő elnökválasztás. Az egykori jugoszláv állami és pártéletben is előkelő pozíciót betöltő, az önálló államiság megteremtésében fontos szerepet játszó Kiro Gligorov végérvényesen leköszön. A macedón közvélemény feszülten várja a számos indulóval, köztük a macedóniai albánok jelöltjeivel tarkított versengés végeredményét. Mindez érthető, ha figyelembe vesszük Makedónia véráztatta földjének viszontagságos történetét és a macedón nemzet kialakulásának viszontagságos körülményeit. A Makedón Köztársaságról kialakuló vélemények között a jövőben helyes lenne magukat a legérintettebbeket, a macedónokat is meghallgatni, és a nemzetük formálásában részt vevő politikai érdekeket háttérbe szorítani.